

Razmislek o kolektivni identitetni kategoriji naroda²

Stalnost in spremenljivost kolektivnih identitetnih kategorij

Človek je družbeno bitje. Že od začetkov zgodovine se združuje v skupnosti in zamejuje razlike med njimi. Glede na pripadnost skupnosti človek oblikuje predstave o njenih značilnostih, izvorih in ciljih. Od tod sledi, da od začetkov zgodovine oblikuje posamezne kolektivne identitetne kategorije, to je vrste skupnostne istovetnosti. Tu je smiselno izpostaviti kolektivne identitetne kategorije rodbine, plemena, kraja, pokrajine, jezika, poklica, družbenega sloja, vladarja, države, političnega nazora in religije. Kolektivne identitetne kategorije so bile in so raznolike, podvržene so nenehnim preoblikovanjem, javna moč te ali one identitetne kategorije ni vselej enaka. Ob tem posameznik skozi lastno življenjsko izkušnjo po navadi deli več kolektivnih identitetnih kategorij hkrati. Vzemimo primer Ivana Omana, ki se ga nocoj spominjamo: v isti osebi je združeval pripadnost domačemu kraju, kmečkemu stanu, konservativni politični usmeritvi, slovenskemu narodu in katoliški veri.

Narod kot pojav moderne dobe

Na podlagi omenjenega je koristno vedeti, da kolektivna identitetna kategorija naroda zgodovinsko ni najstarejša, prav tako dolgo časa ni bila med najvidnejšimi. Narodu podobne identitetne kategorije so sicer obstajale že v antiki, srednjem in zgodnjem novem veku, a po svoji ukoreninjenosti med prebivalstvom in javni moči niso dosegale kategorije modernega naroda. V tem pogledu tudi kategorija Slovencev, o kateri je že sredi 16. stoletja govoril verski

¹ Simon Malmenvall (1991) je diplomirani rusist, magister zgodovine in doktor teologije. Deluje v Slovenskem šolskem muzeju in na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Je avtor ali prevajalec nad tristo del s področja kulturne zgodovine in ekumenske teologije. Njegovo raziskovanje zajema predvsem katoliško-pravoslavne odnose in zgodovino visokega šolstva.

² Pričujoči prispevek je nastal na podlagi avtorjevega nastopa (uvodnega predavanja) v sklopu spominske akademije v čast Ivanu Omanu, ki je potekala 9. 9. 2025 v Sokolskem domu v Škofji Loki.

reformator Primož Trubar, ni bila edina, sploh pa ne glavna identitetna kategorija na območju med vzhodnimi Alpami, zahodno Panonijo in severnim Jadranom. Narod kot glavna kolektivna identitetna kategorija se je v Evropi razvijal in postopoma po večini ustalil od konca 18. do začetka 20. stoletja. Pred omenjenim obdobjem so na ozemlju današnje Slovenije in v srednjeevropskem prostoru veliko večjo težo imele druge kategorije, na primer pripadnost poklicu oz. družbenemu sloju (denimo kmetstvo, meščanstvo, plemstvo), pokrajini oz. deželi (denimo Štajerska, Goriška, Istra), vladarski rodbini (denimo Habsburžani) in Cerkvi oz. religiji (denimo katolištvo, luteranstvo, judovstvo). Zgolj kot zanimivost: eden od idejnih razlogov za razplet koroškega plebiscita leta 1920 v prid nadaljnjemu življenju v okviru avstrijske države je bila ukoreninjena pripadnost deželi Koroški kot zgodovinsko-geografski celoti, za katero naj ne bi bila sprejemljiva delitev na severni in južni del – v primeru priključitve južnega dela Jugoslaviji bi bila deželna zavest povsem zamenjana s slovensko in južnoslovansko.

Narod v pomenu, kakršnega razumemo v zadnjem stoletju ali dveh, je umeščen v preplet različnih modernizacijskih procesov. Kategorija naroda je predvsem posledica naraščajočega vpliva državnih institucij, zlasti vojske in šolstva, širjenja industrije in meščanstva ter vse večje dostopnosti medijev. Ti in podobni procesi so manjšali dotedanjo raznolikost lokalnih, poklicno-premoženjskih, verskih in drugih pripadnosti. Na tak način so prebivalstvo povezovali v višje enote, ki jih imenujemo narodi, velikokrat z utemeljitvami o skupnem jeziku, zgodovinskem izvoru, naselitvenem prostoru in načrtih za prihodnost. Pri uveljavljanju kategorije naroda je bila in je ključna narodna zavest, to je skupinsko in hkrati osebno prepričanje o tem, da posamezniki pripadajo in želijo še naprej pripadati določeni skupnosti, ki jo zamejujejo različne stvarne ali zamišljene sorodne lastnosti – tako glede predstav o preteklosti kakor tudi glede prihodnosti. Moderni narodi so se v Evropi oblikovali na podlagi različnih meril in zgodovinskih izkušenj. Njihovo oblikovanje ni bilo neizogibno ali samoumevno, temveč je bilo posledica različnih dejavnikov. V primeru slovenskega naroda je glavni označevalec identitete postal slovenski jezik; v primeru nemškega naroda je bilo pomembno prepričanje o skupnem izvoru in naselitvenem prostoru (t. i. kri in zemlja, »Blut und Boden«); v primeru francoskega in italijanskega naroda je bila bistvena navezava na pojem državljanstva in knjižnega jezika, ki je izpodrinil manjše jezike ali narečja (kdor je zvest italijanski oz. francoski državi in govori v italijanskem oz. francoskem jeziku, velja za Italijana oz. Francoza); v primeru srbskega in bolgarskega naroda je v ospredje stopilo sklicevanje na srednjeveško državno izročilo in pravoslavno krščanstvo kot protiutež katolištvu in islamu. Naštevati bi lahko še naprej. Od konca 18. do začetka 20. stoletja je bil pri razvoju in ustalitvi

moderne narodne pripadnosti na delu še en pojav. Narod je neredko postal merilo, skozi katerega se je presojala celotna stvarnost: narod naj bi bil temelj posameznikovega jaza, smoter obstoja države in mednarodnih odnosov, gibalo znanosti, kulture in religije. Dojemanje, ki je narodu pripisovalo absoluten pomen in ga dvigalo nad druge identitetne kategorije, so starejši nosilci družbene avtoritete, na primer Katoliška Cerkev, sprejemali s previdnostjo. Po katoliškem nauku je narodna pripadnost sama po sebi dobra, vendar postane nesprejemljiva, ko želi nadomestiti vero in si prilastiti oblast nad celotno stvarnostjo.

Slovenski narod in sodobne razmere

Doslej predstavljeno zgodovinsko ozadje vodi do ugotovitve, da samostojna slovenska država, ustanovljena leta 1991, ni bila posledica izpolnitve »tisočletnih sanj«. Šlo je za nadgradnjo procesov, ki so približno sto let pred tem govorce slovenščine med vzhodnimi Alpami, zahodno Panonijo in severnim Jadranom dokončno oblikovali v moderni slovenski narod. Konec 20. stoletja so Slovenci v spletu posebnih okoliščin dosegli najuglednejšo stopnjo narodne zavesti, to je državo, nastalo na podlagi identitetne kategorije naroda. Zanimivo je, da je šele ustanovitev samostojne države in s tem povezano zmanjšanje občutka ogroženosti od sosednjih držav omogočil treznejši razmislek o dotlej izključevalnih ali vsaj nepopolnih predstavah o preteklosti, in sicer glede tistih osebnosti in dejstev, ki naj ne bi bila dovolj slovenska. Pri proučevanju zgodovine je osredotočanje na jezik ali narod zamenjal ozemeljski ključ, to je območje med vzhodnimi Alpami, zahodno Panonijo in severnim Jadranom kot stičišče med germanskim, slovanskim in romanskim svetom. V akademskih krogih in sčasoma tudi v širši javnosti so se začela uveljavljati naslednja spoznanja: da so bili za slovensko kulturno dediščino v njeni celovitosti prav tako nepogrešljivi govorci nemškega in italijanskega jezika; da na omenjenem območju živeče plemstvo (na primer rodbine Spanheimov, Celjskih, Turjaških) ne more veljati za »tuje«, temveč za pomembnega ustvarjalca kulturnih, gospodarskih in drugih dosežkov; da je bil izobraženi del prebivalstva tega območja dejavni sooblikovalec širšega srednjeevropskega dogajanja – ne glede na govorjeni jezik in osebno pripadnost tej ali oni identitetni kategoriji. Tu se je primerno spomniti zgolj na dunajskega škofa Jurija Slatkonjo in habsburškega diplomata Žigo Herbersteina (oba iz 16. stoletja, prvi doma iz Ljubljane, drugi iz Vipave), svetovno prepoznavnega matematika Jurija Vego (iz 18. stoletja, doma iz Dolskega pri Litiji) ali poveljnika avstro-ogrske mornarice Viljema Teggethoffa (iz 19. stoletja, doma iz Maribora).

Čas po ustanovitvi samostojne slovenske države, zlasti čas po vstopu Slovenije v Evropsko unijo leta 2004, je po drugi strani prinesel družbeno vzdušje, ki narodni zavesti ni naklonjeno, prav tako ni naklonjeno večini drugih kolektivnih identitetnih kategorij. Sodobne razmere v Sloveniji in v pretežnem delu evropske celine zaznamuje več medsebojno povezanih idejnih, političnih in gospodarskih tokov: pomanjkanje jasnih načrtov za prihodnost skupaj z dejstvom, da je Evropa izgubila položaj odločevalca v mednarodnopolitični zasnovi sveta (težišče se je iz atlantskega premaknilo v tihoceanski prostor, o svetu odločata zlasti Kitajska in Združene države Amerike); pozaba ali zavračanje religije, predvsem Katoliške Cerkve, kar je v največji meri posledica liberalizma, za katerega je značilno ukinjanje takšnih ali drugačnih meja in povzdigovanje posameznika na škodo skupnosti; večanje števila starostnikov in splošno nižanje rodnosti, ki nekatere narode in druge skupnosti postopoma vodi v izumrtje; množično priseljevanje islamskega ali sicer kulturno drugačnega prebivalstva, ki ga zaradi evropske bojazljivosti in razkroja duhovno-kulturnih vrednot ni mogoče dolgoročno varno umestiti v obstoječe družbeno življenje. Omenjeni tokovi lahko budijo naslednje vprašanje: Kako naprej, kaj storiti? Odgovora na to vprašanje ni mogoče zanesljivo podati. Obstaja namreč možnost, da je stanje v Evropi nepopravljivo in čaka na svoj iztek ob zapolnitvi praznega prostora s prihajajočim novim prebivalstvom in novo civilizacijo.

Kolektivne identitetne kategorije in morebitna prihodnost

Eden od bolj idealističnih odgovorov, ki še vedno predpostavlja, da je slovenski narod in druge evropske narode mogoče ohraniti, se giblje v smeri združitve identitetnih kategorij jezika in domovine. Jezik se tako kaže kot glavna zgodovinska in praktična povezovalna prvina prebivalstva na ozemlju Republike Slovenije in mejnih območij, domovina pa vsebuje pripadnost slovenski državi in obenem nekoliko večjemu geografskemu prostoru med vzhodnimi Alpami, zahodno Panonijo in severnim Jadranom v vsej raznolikosti in celovitosti njegove kulturne dediščine – ne glede na jezikovne, državne, verske ali druge zgodovinske opredelitve. V tem smislu identitetna kategorija slovenskega naroda ni nadrejena združeni identitetni kategoriji slovenskega jezika in domovine, temveč ji je podrejena, saj je slovenski narod v jezik in domovino umeščen kot eden izmed njunih sestavnih delov. Združena identitetna kategorija jezika in domovine spodbuja razširitev pogleda v prid srednjeevropske zavesti. O tem pričuje večstoletna kulturna in geografska povezanost območja med Baltikom, Karpati,

Alpami in Jadranom, okvirno od Poljske do Hrvaške in od tirolskih gora do ogrskih ravnin. To območje se ob navezavi na uglednega poljsko-ameriškega zgodovinarja Oskarja Haleckega (1891–1973) imenuje »vzhodna srednja Evropa« (ang. »East Central Europe«), v zadnjih letih pa se večkrat poenostavljeno izraža skozi besedno zvezo »višegrajska skupina«. Sorodno mednarodnopolitično pojmovanje se pojavlja tudi v delih in prizadevanjih slovensko-ameriškega ekonomista Cirila Žebota (1914–1989) z idejo o konfederaciji (slovanskih) držav vzhodne srednje Evrope. V jedru tovrstnih premislekov se nahaja prepoznavanje in spoštovanje skupne zgodovinske izkušnje in sodelovanja med kulturno sorodnimi enotami, ki jih podpira katoliški etos. Pripadnost krogu nekdanj katoliške vzhodne srednje Evrope lahko navdihuje oblikovanje prenovljenih identitetnih kategorij v nestanovitnem postmodernem svetu – takšen pogled se zdi bolj vključevalen od narodnih okvirov, obenem pa bolj obvladljiv in bolj »oseben« od liberalne razvodenelosti.

Obstoj kolektivnih identitetnih kategorij, kakršen je narod, je pomemben za vsako državo ali družbo. Brez večinske ali vodilne skupnosti z oblikovano predstavo o sebi ni mirnega in plodnega medčloveškega sobivanja. V nasprotnem primeru se vsakdanje življenje giblje v pomanjkanju pomena in gotovosti, od koder se sčasoma razkroji v nasilju. Brez »večine« ali tega, kar naj bi veljalo za »normativno«, ni mogoče učinkovito vključevati in spoštovati »manjšine« ali tega, kar naj bi veljalo za »drugačno«. Brez identitete ni družbene raznolikosti, brez ukoreninjenosti v lastno izročilo ni dialoga, brez jasnosti ni širine, brez skupnosti ni posameznika, brez kolektivne pripovedi o preteklosti in prihodnosti ni odpiranja drugemu in drugačnemu. Ivan Oman, ki se ga nocoj spominjamo, je nastopal ravno proti prisiljenemu poenotenju oz. brezobličnosti družbe. V luči njegovega življenja in doslejšnjih premislekov je mogoče skleniti, da kolektivna identitetna kategorija naroda in še bolj prej omenjena združitev jezika in domovine navsezadnje odpira pot k ponovnemu odkritju še bolj prvinskih identitetnih kategorij, kakršni sta družina in religija. Družina in religija dajeta posamezniku in skupnosti potrebno življenjsko samozavest in občutek sprejetosti, ki presega minevanje časa. Človeško delo in snovanje ne more ustvariti ničesar, kar bi bilo večno. Mogoče pa se je večnosti približati s spominom. Kogar ali česar se spominjamo, ostaja živo. V tem pogledu je smotrno zaključiti z mislijo: nocoj se spominjamo Ivana Omana in govorimo o identitetni kategoriji naroda, nekoč v prihodnje pa se bodo drugi spominjali, da je obstajalo nekaj, kar se je imenovalo slovenski narod.